

Ivana Anđelković¹*Grupa za decu i mlade „Indigo“**Niš, Srbija*

UDK 159.944:371.213

Originalni naučni rad**Danijela S. Petrović²***Univerzitet u Beogradu,**Filozofski fakultet,**Odeljenje za psihologiju**Beograd, Srbija*

MIŠLJENJA NASTAVNIKA U SRBIJI O POVRATNIM INFORMACIJAMA KOJE DOBIJAJU O SVOM RADU: SEKUNDARNE ANALIZE ISTRAŽIVANJA TALIS 2013³

Apstrakt

Ovaj rad se bavi mišljenjem nastavnika iz Srbije o karakteristikama povratnih informacija koje dobijaju o svom radu, kao i razlikama u percepciji tih povratnih informacija koje se javljaju u odnosu radni staž i oblast koju nastavnik predaje. Uzorak čini 3857 nastavnika iz 191 škole u Srbiji, koji su učestvovali u istraživanju TALIS 2013. Neki vid povratne informacije dobija 95% nastavnika u Srbiji, najčešće od psihologa/pedagoga i direktora, najčešći metod davanja povratne informacije zasnovan je na posmatranju časova, a oblast nastavničkog rada koja se najčešće procenjuje je postignuće učenika. Razlike u percepciji povratnih informacija postoje između nastavnika početnika i iskusnih nastavnika. Povratne informacije su značajnije za nastavnike sa kraćim iskustvom i više utiču na njihov rad nego što je to slučaj kod iskusnijih kolega kod kojih se javlja porast skepticizma i devalviranje značaja povratne informacije. U pogledu nastavnih oblasti, utvrđeno je da nastavnici verske nastave i fizičkog vaspitanja dobijaju najmanje povratnih informacija, koje su pritom i manje raznovrsne i detaljne, ali ovi nastavnici zadržavaju pozitivne stavove o praksi i potrebi za davanjem povratne informacije, dok suprotno važi za nastavnike stranih jezika i književnosti. Na osnovu dobijenih rezultata, može se zaključiti da povratne informacije o radu nastavnika igraju važnu ulogu u nastavnoj praksi i organizaciji nastave i utiču na kvalitet nastavničkog rada, ali se ne koriste uvek na adekvatne načine. Da bi se postigao pun efekat, potrebno je povećati njihovu efikasnost kroz adekvatnu obuku stručnih saradnika i direktora za davanje povratne informacije, upotrebu raznovrsnijih metoda, uključivanje različitih oblasti nastavničkog rada, uvođenje priznanja za nastavnike koji ostvaruju najbolji i sankcija za one koje ostvaruju slab radni učinak.

Ključne reči: nastavnici, povratne informacije o radu nastavnika, istraživanje TALIS 2013

¹ Adresa autora: timesofsnow@gmail.com

² Adresa autora: dspetrov@f.bg.ac.rs

³ Napomene: Izradu ovog rada podržalo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Republike Srbije [projekat broj 179018]. Rad je prikazan na naučnoj konferenciji „Dijalozi u obrazovanju 2017“, Beograd, Filozofski fakultet [27. april 2017. godine] pod nazivom „Povratne informacije koje dobijaju nastavnici iz Srbije: Sekundarne analize TALIS 2013 istraživanja“.

Uvod

Međunarodno istraživanje nastave i učenja (Teaching and Learning International Survey – TALIS)

TALIS, pokrenut od strane Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), predstavlja prvo međunarodno istraživanje koje u fokusu ima uslove potrebne za uspešnu nastavu i učenje u školama. Prvi ciklus istraživanja TALIS obavljen je 2008. godine, i u njemu su učestvovala 24 zemlje članice OECD-a. U drugom ciklusu, sprovedenom 2013. godine, učešće su uzele 34 zemlje, među njima i Srbija (OECD, 2014b). Istraživanje je prvenstveno usmereno na nastavnike koji rade na drugom nivou bazičnog obrazovanja prema Međunarodnoj standardnoj za klasifikaciju obrazovanja (International Standard Classification of Education – ISCED) koju je definisala Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), što u sistemu obrazovanja u Srbiji odgovara starijim razredima osnovne škole. U svakoj zemlji planirani uzorak se sastojao od 200 škola, pritom je u svakoj školi u proseku 20 nastavnika popunjavalo upitnik za nastavnike, a direktor upitnik za direktore (OECD, 2014b).

Teme koje su u fokusu istraživanja TALIS su: upravljanje školom, obuka nastavnika (uključujući i mogućnosti za profesionalni razvoj), vrednovanje rada nastavnika i povratne informacije koje dobijaju, pedagoška uverenja i stavovi nastavnika, kao i njihove procene sopstvene efikasnosti, zadovoljstva poslom i atmosfere u školama i učionicama u kojima rade (OECD, 2013a). Istraživanje je anketnog tipa i osnovni principi koji su poštovani prilikom konstrukcije upitnika jesu: važnost podataka u odnosu na obrazovne politike, orijentisanost na indikatore, validnost, pouzdanost i uporedivost dobijenih podataka, interpretabilnost i efikasnost (OECD, 2014b).

TALIS je zamišljen kao istraživanje koje treba da obezbedi niz globalnih indikatora koji bi mogli da utiču na obrazovne politike u zemljama širom sveta i pomognu donosiocima odluka da identifikuju načine na koje je moguće privući, razvijati i zadržati u službi efikasne nastavnike (OECD, 2005).

Vrednovanje rada nastavnika i povratne informacije koje nastavnici dobijaju o svom radu

Vrednovanje nastavničkog rada i povratne informacije koje nastavnici dobijaju o svom radu omogućavaju procenu kvaliteta nastavničkog rada i predstavljaju osnovu za njegovo poboljšanje i promenu. One imaju važnost ne samo za pojedinačnog nastavnika, već i za celokupan obrazovni sistem, jer direktno utiču na pedagoške prakse, a samim tim i na učeničke rezultate. Postoje različite forme procene rada nastavnika, pa tako ona može biti formalna ili neformalna, subjektivna ili objektivna, početna ili završna (OECD, 2013b). U TALIS-u je proces dobijanja povratne informacije definisan kao bilo kakva komunikacija kroz koju nastavnici dobijaju informa-

cije o svom radu (na primer, posmatranje rada sa učenicima, diskusija o nastavnom planu i programu, itd.) (OECD, 2009).

Kako rezultati iz drugog ciklusa TALIS-a pokazuju, većina nastavnika (88%) dobila je neku vrstu povratne informacije. Međutim, prakse među zemljama se razlikuju, pa tako u zemljama poput Islanda, Finske i Italije između 37% i 45% nastavnika nikada nije dobilo povratnu informaciju u školi u kojoj su zaposleni (OECD, 2014a). Posmatranje časova je najčešće korišćena forma za procenu rada nastavnika, koju je u proseku iskusilo preko 80% nastavnika, mada se primenjuju i druge tehnike poput pravljenja nastavničkih portfolija, obavljanja intervjua sa nastavnicima i praćenja učeničkih rezultata (OECD, 2014a). Najčešći izvor povratne informacije jeste direktor škole i, u nešto manjoj meri, članovi tima za upravljanje školom, što govori o načinu na koji se distribuira liderstvo u školi, kao i o stepenu saradnje između različitih članova kolektiva (OECD, 2014a). Iako rezultati TALIS-a pokazuju da su gotovo sve oblasti nastavnčkog rada predmet procene, povratne informacije se najčešće tiču postignuća učenika (OECD, 2014a). Takođe, rezultati istraživanja TALIS 2013 pokazuju da nešto manje od polovine nastavnika smatra da povratne informacije koje dobijaju imaju mali uticaj na to kako se nastava odigrava u učionici, kao i da se nagrađivanje/kažnjavanje nastavnika ne vrši prema radnom učinku, dok se procena i evaluacija njihovog rada u školi vrši samo da bi se ispunili administrativni zahtevi (OECD, 2014a). Nagrada koju nastavnici očekuju nije samo povećanje plate, već otvaranje novih mogućnosti za razvoj profesionalne karijere, poput podrške za post-diplomske studije, omogućavanja sprovođenja istraživanja u školi, davanja odsustva za specijalizaciju ili dodatne edukacije za vreme službe (OECD, 2011b).

Podaci dobijeni u prvom i drugom ciklusu istraživanja TALIS predstavljaju jedinstvenu i ogromnu bazu podataka o uslovima za uspešno učenje i karakteristikama obrazovnih sistema i kao takvi nude mogućnost mnogobrojnih sekundarnih analiza. Bazirano na podacima TALIS 2013, predmet ovog istraživanja jesu mišljenja nastavnika u starijim razredima osnovnih škola na teritoriji Srbije o povratnim informacijama koje dobijaju o svom radu. Pored toga što ima za cilj da ispita mišljenja nastavnika o karakteristikama povratnih informacija, ovo istraživanje nastoji i da utvrdi postojanje razlika u mišljenju nastavnika o dobijenim povratnim informacijama, s obzirom na radni staž nastavnika i oblast koju predaju.

Istraživanje spada u neeksperimentalna istraživanja upitničkog tipa. Tip nacрта je korelacioni. Istraživanje je eksplorativno po svom karakteru i zbog toga nisu postavljane istraživačke hipoteze.

Metod

Uzorak

Uzorak čini 3857 nastavnika iz 191 škole u Srbiji, koji su učestvovali u istraživanju TALIS 2013 (65% žena i 35% muškaraca). Procenat nastavnika početnika (u studiji TALIS početnicima se smatraju nastavnici koji imaju do pet godina radnog

iskustva) iznosi 18.6%, dok 81.4% nastavnika ima više od 5 godina radnog iskustva. S obzirom na predmetnu oblast, struktura uzorka je sledeća: prirodne nauke (16.1%), strani jezici (14.6%), čitanje, pisanje i književnost (13.1%), društvene nauke (12.6%), matematika (11.2%), fizičko vaspitanje (9.1%), umetnost (9%), tehnologija (7.6%), religija i/ili etika (4.8%), praktične i stručne veštine (1%), starogrčki i/ili latinski (0.3%) i drugo (0.8%).

Instrument

U studiji TALIS 2013 podaci su prikupljeni putem upitnika za nastavnike koji se sastoji od 48 pitanja. Pitanja u upitniku grupisana su u šest tematskih celina: *osnovni podaci* (demografski podaci, podaci o obrazovanju nastavnika i trenutnom zaposlenju), *profesionalni razvoj nastavnika; vrednovanje rada i povratne informacije koje nastavnici dobijaju; uverenja o nastavi i učenju; nastavna praksa u izabranom odeljenju; školska klima i zadovoljstvo poslom*. U ovom radu korišćena su pitanja koja se tiču demografskih podataka i podataka o povratnim informacijama koje dobijaju nastavnici. Na pitanjima u delu posvećenom povratnim informacijama stepen slaganja sa tvrdnjama označavan je na četvorostepenoj skali, biranjem jedne od ponuđenih vrednosti: 1 – *ne smatra se važnim*, 2 – *smatra se malo važnim*, 3 – *smatra se umereno važnim*, 4 – *smatra se veoma važnim*.

Rezultati

Izvori i metode davanja povratnih informacija

Jedno od najvažnijih pitanja postavljenih u ovom radu jeste *od koga* nastavnici u Srbiji u školi dobijaju povratne informacije i *na koji način*. Poredeći frekvence odgovora može se uočiti da nastavnici najčešće (u 80% slučajeva) dobijaju povratne informacije od stručnih saradnika – psihologa/pedagoga škole (pogledati Tabelu 1). Sledeći najčešći izvor povratne informacije jeste direktor škole, koga navodi oko 70% učesnika u istraživanju. Oko trećine nastavnika bilo je procenjeno od strane kolega, članova tima za upravljanje školom ili pojedinaca/tela izvan škole, a samo 12% nastavnika navodi da je dobilo povratnu informaciju od strane dodeljenih mentora, čije je glavno zaduženje praćenje nastavnikovog rada.

Najčešće korišćena metoda davanja povratne informacije jeste na osnovu posmatranja časova (pogledati Tabelu 1) i nju je iskusilo 92.6% nastavnika, pri čemu su nastavu najčešće posmatrali stručni saradnici i direktor (63.7% prema 57%). Zatim slede procena nastavničkog poznavanja sadržaja predmeta koji predaje (72.1%) i analiza rezultata učenika na testu (72.3%). I ostale tri metode (anketiranje učenika, samoprocena rada i anketiranje ili razgovor sa roditeljima/starateljima učenika) upotrebljavaju se relativno često, s obzirom na to da ih je u svom iskustvu imalo oko dve trećine nastavnika. Relativno mali procenat (4.6%) svih nastavnika nije nikad dobio nijednu povratnu informaciju.

Tabela 1.

Procenat nastavnika koji su dobili povratnu informaciju prema izvorima i metodama njihovog davanja

	Posmatranje nastave	Anketiranje učenika	Procena poznavanja sadržaja predmeta	Analiza postignuća učenika na testu	Anketiranje roditelja/staratelja	Povratna informacija nakon samoprocene	Ukupno po izvorima
Pojedinci ili tela izvan škole	20.2	5.9	15.3	9.3	7.2	5.6	34.7
Direktor škole	57	16.6	28.2	27.1	23.2	21	70.1
Dodeljeni mentor	8.3	1	5.8	2.1	1.2	1.9	12
Psiholog/pedagog	63.7	43.1	36.4	40.5	37.1	32.6	80.5
Članovi tima za upravljanje školom	15.7	11.5	9.6	10.4	9.1	9.2	30.6
Drugi nastavnici	18.8	8.8	9.3	11.4	10	10.3	37
Ukupno po metodama	92.6	65.3	72.1	72.3	63.5	61	95.4

Oblasti na koje se odnose povratne informacije

Što se tiče oblasti nastavničkog rada koja se procenjuje (Tabela 2), prema odgovorima koje su nastavnici dali u upitniku, najviše važnosti se pridaje dostignućima učenika, povratnim informacijama koje potiču od učenika, poznavanju predmeta i pedagoškim kompetencijama za izvođenje nastave u okviru datog predmeta, načinima ocenjivanja učenika, upravljanju odeljenjem, kao i nastavi sa učenicima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom (više od 95% nastavnika se slaže sa tvrdnjom), dok se najmanje pažnje pridaje nastavi u multikulturalnom ili višejezičnom okruženju (sa tvrdnjom se slaže 66.3% nastavnika).

Tabela 2.

Oblasti nastavničkog rada o kojima se daju povratne informacije, rangirane prema prosečnom skor

Oblast nastavničkog rada o kojoj se daju povratne informacije	<i>M</i>	% nastavnika koji se slaže sa tvrdnjom
Postignuća učenika	3.67	95.1
Povratne informacije koje potiču od učenika	3.52	92.7
Znanje i razumevanje predmetne oblasti predmeta	3.51	91.7
Načini ocenjivanja učenika	3.51	91.7
Ponašanje učenika i upravljanje odeljenjem	3.48	91.7
Nastava sa učenicima sa smetnjama u razvoju i sa invaliditetom	3.46	90.4
Pedagoške kompetencije za izvođenje nastave u okviru datog predmeta	3.45	91.5
Saradnja ili rad s drugim nastavnicima	3.40	89.9

Povratne informacije od roditelja ili staratelja	3.34	87.8
Povratne informacije date drugim nastavnicima kako bi poboljšali svoj rad u nastavi	2.98	74.9
Nastava u multikulturalnom ili višejezičnom okruženju	2.80	66.3

Mišljenja nastavnika o efektima povratnih informacija na njihov rad

Kada je reč o mišljenju nastavnika o efektu koji ostvaruju povratne informacije koje dobijaju o svom radu, nastavnici uglavnom smatraju da povratne informacije dovode do pozitivnih efekata u nastavnoj praksi. Najuočljivije je povećanje samopouzdanja nastavnika, gde 75.5% anketiranih nastavnika navodi da je došlo do promene, dok je prema mišljenju nastavnika najmanji uticaj povratnih informacija (samo 21% nastavnika se slaže sa tvrdnjom) na platu i finansijske nagrade. Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 3 može se konstatovati da povratne informacije pozitivno utiču na subjektivne promene tj. na samopouzdanje, motivaciju i zadovoljstvo poslom nastavnika, dok je njihov uticaj na objektivne promene poput obima stručnog usavršavanja, napredovanja u karijeri i povećanja nastavničkih plata nedovoljan.

Tabela 3.

Efekte povratne informacije na rad nastavnika rangirane prema prosečnom skor

Efekte povratne informacije na rad nastavnika	<i>M</i>	% nastavnika koji se slaže sa tvrdnjom
Vaše samopouzdanje kao nastavnika	3.02	75.5
Vaša motivacija	2.86	68.3
Vaše zadovoljstvo poslom	2.82	67.1
Vaša nastavna praksa	2.82	66.8
Javno priznanje od strane direktora/ke i vaših kolega	2.82	68.9
Vaše korišćenje ocenjivanja učenika za unapređenje njihovog učenja	2.81	67.3
Vaše radne odgovornosti u ovoj školi	2.76	66
Vaša organizacija rada u učionici	2.67	60.8
Vaše nastavne metode u radu sa učenicima sa smetnjama u razvoju i invaliditetom	2.64	58.9
Vaše znanje i razumevanje vašeg glavnog predmeta	2.62	57.7
Obim vašeg stručnog usavršavanja	2.56	56.2
Vaša uloga u razvojnim inicijativama škole	2.44	51.2
Mogućnost napredovanja u karijeri	2.11	36.8
Vaša plata i finansijske nagrade	1.65	21

Prakse procenjivanja nastavnika i davanja povratne informacije

Konačno, analiza odgovora na pitanja koja se bave praksama procenjivanja nastavnika i davanja povratnih informacija u školi u kojoj je nastavnik zaposlen, pokazuje slične obrasce (Tabela 4). Tek 18.5% ispitanika slaže se sa tvrdnjom da će nastavnik koji konstantno ostvaruje slab radni učinak biti otpušten, dok se nešto manje od trećine (29.6%) slaže sa tim da nastavnici koji ostvaruju najbolji radni učinak

dobijaju najveća priznanja za svoj rad. Sa druge strane, preko dve trećine ispitanih nastavnika (71.8%) slaže se sa tvrdnjom da se za nastavnike uspostavlja plan profesionalnog razvoja i obuke u cilju poboljšanja kvaliteta njihove nastave, a još veći broj (79.4%) potvrđuje da se sa nastavnikom diskutuju najbolji načini za rešavanje problema u nastavi. Dakle, nastavnici, sa jedne strane, bivaju uzeti u obzir kao važni činioci nastavnog procesa i izlazi se u susret njihovim potrebama za podrškom i supervizijom, dok, sa druge strane, same povratne informacije ne dovode do otpuštanja ili nagrađivanja nastavnika prema radnom učinku.

Tabela 4.

Prakse procenjivanja nastavnika i davanja povratne informacije, rangirane prema prosečnom skor

Prakse procenjivanja nastavnika i davanja povratne informacije	<i>M</i>	% nastavnika koji se slaže sa tvrdnjom
Sa nastavnikom/com se razgovara o merama za otklanjanje bilo kakvih nedostataka vezanih za nastavu.	2.87	79.4
Uspostavljen je plan profesionalnog razvoja i obuke nastavnika/ce u svrhu poboljšanja njihovog rada kao nastavnika.	2.78	71.8
Nastavnici/e dobijaju povratne informacije na osnovu temeljne procene njihovog rada u nastavi.	2.55	57.1
Procenjivanje nastavnika/ce i davanje povratne informacije uglavnom se sprovode da bi se ispunili administrativni zahtevi.	2.51	49.5
Procenjivanje nastavnika/ca i davanje povratne informacije imaju malo uticaja na način na koji nastavnici rade u učionici.	2.46	49.6
Imenuje se mentor koji pomaže nastavniku/ci da unapredi njegovu/njenu nastavu.	2.45	52
Nastavnici koji ostvaruju najbolji radni učinak u ovoj školi dobijaju najveća priznanja.	2.06	29.6
Ako nastavnik/ca konstantno ostvaruje slab radni učinak biće otpušten/a.	1.89	18.5

Povratne informacije koje dobijaju nastavnici početnici i iskusni nastavnici

Poređenje nastavnika početnika (nastavnici koji imaju do 5 godina radnog iskustva) i iskusnih nastavnika (više od 5 godina radnog iskustva) u pogledu povratnih informacija koje dobijaju može biti značajno jer bi bilo očekivano da nastavnici početnici dobijaju više povratnih informacija i da su one kvalitativno različite u odnosu na one upućene nastavnicima sa više radnog iskustva.

Ukoliko posmatramo *od koga* dobijaju povratne informacije, uočava se da izvesne razlike postoje (Tabela 5). Dok nastavnici sa dužim radnim stažom češće dobijaju povratne informacije od strane pojedinaca i tela izvan škole (37% njih je dobilo takvu povratnu informaciju, za razliku od 24% onih koji imaju manje od 5 godina radnog staža), nastavnici početnici u poređenju sa iskusnim nastavnicima

značajno češće dobijaju povratnu informaciju od strane dodeljenih mentora (26.6% u odnosu na 8.6%). Rezultat je očekivan, iako zabrinjava činjenica da gotovo tri četvrtine nastavnika početnika ne dobija nikakve povratne informacije od dodeljenih mentora, što može značiti da ih i nemaju. Što se tiče onih koji nikada nisu dobili nijednu povratnu informaciju, iako je nešto veći broj onih na početku karijere nego nastavnika sa iskustvom (6.3% u odnosu na 4.6%), razlika nije statistički značajna.

Tabela 5.

Razlike između nastavnika početnika i iskusnih nastavnika u pogledu metoda i izvora dobijenih povratnih informacija

	χ^2	<i>p</i>	% nastavnika koji su dobili povratnu informaciju	
			početnici	iskusni nastavnici
Izvori povratnih informacija				
Pojedinci/tela izvan škole	36.98	.001	24	37
Direktor škole	0.96	.327	68.1	70.1
Dodeljeni mentori	152.31	.001	26.6	8.6
Psiholog/pedagog	0.09	.768	81	80.5
Članovi tima za upravljanje školom	0.11	.734	29.6	30.3
Drugi nastavnici	2.43	.119	39.8	36.4
Metode davanja povratne informacije				
Direktna opservacija nastave	2.88	.089	90.6	92.6
Anketiranje učenika	17.15	.001	57.2	66.2
Procena poznavanja sadržaja predmeta	9.81	.01	65.8	72.2
Analiza uspeha učenika na testu	20.30	.001	64.6	73.7
Anketiranje roditelja/staratelja	21.98	.001	54.3	64.5
Nastavnikova samoprocena	11.28	.001	53.9	61.3

Metode davanja povratne informacije prema poretku učestalosti iste su u obe grupe anketiranih nastavnika i najčešće se upotrebljavaju: direktna opservacija nastave, procena poznavanja sadržaja predmeta i analiza uspeha učenika na testu. Ipak, između samih grupa postoje značajne razlike. One se ne javljaju jedino u pogledu posmatranja nastave, koja se podjednako upotrebljava i kod nastavnika početnika i kod nastavnika sa više iskustva. Sve ostale metode značajno češće se upotrebljavaju sa iskusnijim nastavnicima, kao što se može videti u Tabeli 5. Ovo se može protumačiti time da verovatnoća da se dobiju povratne informacije raste u skladu sa godinama provedenim na poslu. Ipak, rezultati su i iznenađujući, jer se može pretpostaviti da su upravo manje iskusni nastavnici oni kojima su povratne informacije najpotrebnije da bi obavljali posao i poboljšali sposobnosti koje su stekli tokom školovanja. To, nažalost, nije slučaj, kao što se može videti na osnovu navedenih podataka.

Odgovor na pitanje da li postoji razlika u pogledu *oblasti rada* o kojoj se dobijaju povratne informacije s obzirom na iskustvo nastavnika, dobijen je pomoću jednofaktorske analize varijanse. Utvrđeno je da razlike postoje u odnosu na 5 od ukupno 11 oblasti nastavnog rada. Nastavnici početnici dobijaju više povratnih informacija u vezi sa znanjem i razumevanjem predmetne oblasti ($F_{(1, 3076)} = 5.34, p < .05$), pedagoškim kompetencijama za izvođenje nastave u okviru datog predmeta ($F_{(1, 3052)} = 10.34, p < .001$), ponašanjem učenika i upravljanjem odeljenjem ($F_{(1, 3070)} = 6.09, p < .01$) i nastavom u multikulturalnom ili višejezičnom okruženju ($F_{(1, 2806)} = 6.77, p < .01$), dok iskusni nastavnici u poređenju sa početnicima dobijaju više povratnih informacija u vezi sa načinima ocenjivanja učenika ($F_{(1, 3084)} = 5.23, p < .05$). Dakle, može se zaključiti da se povratne informacije koje se tiču nastavnih praksi, a koje se daju manje iskusnim nastavnicima više fokusiraju na njihova specifična znanja, kompetencije i aktivnosti, dok u dobijenim povratnim informacijama koje se tiču odnosa sa roditeljima i ostalim nastavnicima nema razlike između onih sa manje i više iskustva.

U pogledu *efekata* koji, po proceni nastavnika, povratne informacije imaju na promene nastavničkih praksi, takođe postoje statistički značajne razlike između nastavnika početnika i iskusnih nastavnika, koje su registrovane u pogledu 9 od ukupno 14 stavki, mada intenzitet tih razlika nije veliki, što se vidi po kvadratu eta koeficijenta. Rezultati jednofaktorske analize varijanse pokazuju da se najveće razlike javljaju u pogledu procenjenog efekta povratnih informacija na motivaciju ($\eta^2 = .010$), mogućnost napredovanja u karijeri ($\eta^2 = .008$), samopouzdanje ($\eta^2 = .006$), zadovoljstvo nastavnika poslom ($\eta^2 = .006$) i javno priznanje od strane direktora i kolega ($\eta^2 = .006$). U svim stavkama prosečni skorovi manje iskusnih nastavnika su veći od onih koje imaju nastavnici sa više iskustva, što može značiti da postoje istinske razlike u efektu koji imaju povratne informacije, ali se to može pripisati i stilu odgovaranja karakterističnom za nastavnike početnike koji poseduju veći nivo entuzijazma i poleta kada procenjuju vlastita iskustva. U svakom slučaju, očekivano je da nastavnici na početku svog radnog veka pokazuju veći nivo zadovoljstva i motivisanosti za rad kao posledicu dobijanja povratnih informacija o poslu koji obavljaju.

Konačno, u pogledu *praksi procenjivanja i pružanja povratnih informacija* u školama u kojima su zaposleni, postoje statistički značajne razlike u stavovima između nastavnika početnika i iskusnih nastavnika u 6 od 8 stavki, što je utvrđeno pomoću jednofaktorske analize varijanse. Nastavnici sa dužim radnim iskustvom se u većoj meri slažu sa tvrdnjama da davanje povratne informacije ima malo uticaja na sam rad u učionici ($F_{(1, 3184)} = 17.25, p < .000$) i da se povratne informacije daju zbog administrativnih zahteva ($F_{(1, 3204)} = 30.52, p < .000$). Nastavnici početnici u većoj meri se slažu sa tvrdnjama da nastavnici dobijaju povratne informacije na osnovu temeljne procene njihovog rada u nastavi ($F_{(1, 3176)} = 17.82, p < .000$), da nastavnici koji ostvaruju najbolji radni učinak ostvaruju najveća priznanja ($F_{(1, 3177)} = 12.89, p < .000$) i da se sa nastavnikom razgovara o merama za otklanjanje nedostataka u nastavi ($F_{(1, 3190)} = 12.62, p < .000$), kao i da se redovno imenuju mentori koji pomažu nastavniku ($F_{(1, 3063)} = 22.52, p < .000$). Ovo ukazuje, očekivano, na porast skepticizma i devalviranje značaja povratnih informacija koji postoje kod nastavnika sa dužim

radnim stažom, i nasuprot tome, postojanje entuzijazma i vere u vrednost dobijanja takvih informacija, što je stav karakterističan za nastavnike na početku profesionalne karijere.

Razlike u mišljenjima nastavnika o dobijenim povratnim informacijama s obzirom na oblast koju nastavnik predaje

Detaljni rezultati u pogledu razlika između nastavnika koji predaju različite predmetne oblasti prikazani su u Tabeli 6⁴. S obzirom na to *od koga* dobijaju povratne informacije, razlike ne postoje jedino u slučaju povratnih informacija dobijenih od drugih nastavnika i članova tima za upravljanje školom. U svim drugim slučajevima razlike su statistički značajne. Može se primetiti da se povratne informacije najređe daju nastavnicima koji predaju religiju/etiku i tehnologiju (čak polovina, odnosno trećina ih nije dobila od direktora, a preko 90% ih nikada nije dobilo od dodeljenih mentora), a najčešće nastavnicima stranih jezika i matematike.

Ukoliko uporedimo nastavnike koji predaju različite predmete po tome *kojim metodama* im se daju povratne informacije, uočićemo da razlike ne postoje jedino kod metode posmatranja časova, dok se u pogledu svih ostalih javljaju statistički značajne razlike (Tabela 6). Nastavnici stranih jezika ubedljivo su prvi po broju onih koji nisu dobili povratnu informaciju zasnovanu na svim metodama (procenti se kreću između polovine i trećine u odnosu na ukupan broj nastavnika stranih jezika), praćeni su nastavnicima matematike, što ukazuje na činjenicu da je metoda koja se najčešće upotrebljava sa njima metoda posmatranja časova. Za razliku od njih, nastavnici fizičkog vaspitanja i umetnosti (likovne, muzičke, itd.) bivaju značajno češće od drugih procenjeni na većini metoda, iz čega se može zaključiti da se sa njima upotrebljavaju raznovrsnije metode davanja povratne informacije u poređenju sa nastavnicima ostalih predmeta.

Tabela 6.

Razlike među nastavnicima koji predaju različite predmete u pogledu metoda i izvora dobijenih povratnih informacija

	χ^2	<i>p</i>	% nastavnika koji su dobili povratnu informaciju							
			najmanji %				najveći %			
			predmet	%	predmet	%	predmet	%	predmet	%
Izvori povratnih informacija										
Direktor škole	34.70	.00	religija	53.2	tehnologija	66.9	matematika	74.2	strani jezici	72.7
Pojedinci/tela izvan škole	33.03	.00	tehnologija	25.2	fizičko vaspitanje	25.3	religija	42.2	matematika	39.2
Dodeljeni mentori	51.45	.00	društvene nauke	9.3	prirodne nauke	9.4	strani jezici	19.7	tehnologija	14.6
Psiholog/Pedagog	54.00	.00	religija	65.5	tehnologija	76.1	strani jezici	86.6	književnost	84.6
Članovi tima za upravljanje školom	10.75	.46	tehnologija	25.6	strani jezici	26.6	fizičko vaspitanje	34.5	umetnost	32.7

⁴ Kategorije starogrčki i/ili latinski (0.3%), drugo (0.8%) i praktične i stručne veštine (1%) nisu uključene u analizu zbog male zastupljenosti u uzorku.

Mišljenja nastavnika u Srbiji o povratnim informacijama koje dobijaju o svom radu: ...

Drugi nastavnici	11.72	.38	religija	30.4	fizičko vaspitanje	33.1	strani jezici	40.4	književnost	40
Metode davanja povratnih informacija										
Posmatranje časova	19.03	.06	religija	86.7	fizičko vaspitanje	90.5	matematika	94.9	književnost	94.1
Anketiranje učenika	38.24	.00	strani jezici	55.3	matematika	61.6	fizičko vaspitanje	72.1	društvene nauke	68.6
Procena poznavanja sadržaja predmeta	44.87	.00	strani jezici	63.4	matematika	67.5	umetnosti	80.2	fizičko vaspitanje	78.5
Analiza uspeha učenika na testu	115.14	.00	strani jezici	59.3	religija	61.4	matematika	83.1	književnost	82.4
Anketiranje roditelja/staratelja	23.54	.01	strani jezici	56.8	tehnologija	56.9	fizičko vaspitanje	68.4	umetnosti	66.8
PI nakon samoprocene	47.47	.00	strani jezici	50	matematika	55.1	fizičko vaspitanje	68.3	umetnosti	67.2

Odgovor na pitanje da li postoji razlika u pogledu *oblasti nastavničkog rada* o kojoj dobijaju povratnu informaciju među nastavnicima različitih predmeta, dobijen je pomoću jednofaktorske analize varijanse, pri čemu su statistički značajne razlike dobijene na 7 od 11 stavki. Najveće razlike javljaju se kod stavke koja se odnosi na davanje povratne informacije o načinu ocenjivanja učenika. Detaljnija analiza otkriva da nastavnici religije, umetnosti, fizičkog vaspitanja i tehnologije ređe od ostalih dobijaju povratne informacije o ovome. Može se pretpostaviti da je uzrok tome to što se ovi predmeti tradicionalno doživljavaju kao „niže rangirani po važnosti”, pa se ocene iz njih doživljavaju kao manje bitne. Uopšte uzevši, nastavnici koji predaju ova četiri predmeta imaju dosledno niže skorove na većini stavki, što se može povezati sa prethodnim rezultatima o tome da oni u celini dobijaju manje povratnih informacija, a očigledno su i one koje dobiju manje raznovrsne i obuhvatne.

U pogledu procenjenih *efekata* koji povratne informacije imaju na promene nastavničkih praksi, prema rezultatima jednofaktorske analize varijanse, takođe postoje statistički značajne razlike između nastavnika koji predaju različite predmete na 8 od ukupno 14 stavki. Međutim, kao i u prethodnom slučaju intenzitet tih razlika nije veliki, jer kvadrati eta koeficijenata ne prelaze vrednost od .017. Interesantan je podatak da se na ajtemima koji se odnose na intrinzičnu motivaciju (zadovoljstvo poslom i motivacija), na kojima su generalno skorovi najviši, ne javljaju razlike s obzirom na predmet koji nastavnik predaje, dok su te razlike prisutne u vezi sa efektima povratne informacije na ekstrinzičnu motivaciju (mogućnost napredovanja u karijeri i obim stručnog usavršavanja), gde se nastavnici prirodnih i društvenih nauka, ali i nastavnici fizičkog vaspitanja izdvajaju po nešto višim skorovima u odnosu na ostale.

Stavovi o *praksama procenjivanja i pružanja povratne informacije nastavnicima o njihovom radu* u školi u kojoj rade, razlikuju se s obzirom na to koji predmet nastavnik predaje. Utvrđene su statistički značajne razlike na 6 od 8 stavki, pri čemu su ove razlike, kao i prethodne, slabog intenziteta. Najveće razlike se javljaju u pogledu mišljenja o tome da li se „loši“ nastavnici kažnjavaju, a „dobri“ nagrađuju.

ju. Mada se anketirani nastavnici generalno ne slažu sa ovim tvrdnjama, nastavnici stranih jezika i nastavnici književnosti imaju dosledno niže skorove od nastavnika religije, umetnosti i tehnologije. Takođe, nastavnici religije i/ili etike i nastavnici umetnosti imaju najpozitivnije stavove prema povratnim informacijama, jer dosledno imaju veće skorove na pozitivnim, a niže skorove na negativnim tvrdnjama u pogledu praksi dobijanja povratne informacije u školama u kojima rade. Ukoliko to povežemo sa rezultatima o kojima smo prethodno diskutovali, možemo reći da nastavnici religije i fizičkog vaspitanja pokazuju drugačije obrasce odgovaranja na većini ajtema u ovom upitniku, jer iako dobijaju manje povratnih informacija, koje su pritom i manje raznovrsne i detaljne, zadržavaju pozitivne stavove o samoj praksi i potrebi za njihovim davanjem.

Diskusija i zaključak

Rezultati pokazuju da se u ulozi davalaca povratnih informacija nastavnicima najčešće nalaze stručni saradnici (psiholozi i pedagozi) i direktori škola (u 80.5% i 70.1% slučajeva). Mada i stručni saradnici i direktori najčešće daju povratne informacije nastavnicima nakon posmatranja časova (63.7% prema 57%), uloga stručnih saradnika je nesumnjivo veća pošto oni češće nego direktori koriste i druge metode davanja povratne informacije, kao što su, na primer, davanje povratne informacije nastavnicima nakon anketiranja učenika, analize postignuća učenika, anketiranja roditelja i dr. Nastavnici dobijaju povratne informacije i od eksternih subjekata – tela i pojedinaca van škole, dok je uloga školskog menadžmenta i ostalih nastavnika u davanju povratne informacije zapostavljena.

Kada je reč o nastavnicima početnicima, posebno je zabrinjavajući podatak da skoro tri četvrtne nastavnika sa manje od pet godina radnog iskustva ne dobija povratne informacije od dodeljenog mentora, što potvrđuje utisak da se mentorstvo u našim školama nedovoljno primenjuje u praksi. Najzastupljenija metoda davanja povratne informacije nastavnicima početnicima jeste posmatranje časova koju je iskusilo više od 90% nastavnika, dok je uz pomoć svih ostalih metoda povratnu informaciju dobilo više od dve trećine nastavnika početnika. Nastavnici sa više radnog iskustva dobijaju povratne informacije na osnovu većeg broja metoda u odnosu na nastavnike početnike.

Oblast nastavničkog rada koja najčešće biva pokrivena povratnom informacijom jeste postignuća učenika (više od 95% nastavnika je dobilo povratnu informaciju u vezi s tim), a najređe nastava u multikulturalnom ili višejezičnom okruženju, za koju je povratnu informaciju dobilo oko dve trećine anketiranih nastavnika. Nastavnici sa manje radnog iskustva dobijaju više povratnih informacija vezanih za sam nastavni proces u učionici i sadržaj predmeta koji predaju u odnosu na starije kolege, dok u oblastima koje se tiču odnosa sa drugim ljudima (roditelji, ostali nastavnici) nema razlike.

Percepcija praksi davanja povratnih informacija od strane nastavnika u Srbiji je daleko od poželjne. Nastavnici se u velikoj meri slažu sa tvrdnjama da se dobri

nastavnici ne nagrađuju, a loši ne otpuštaju, te da povratne informacije o njihovom radu ne igraju ulogu u visini plate ili drugih finansijskih nagrada. Mišljenja su podeležena u vezi sa tim da li se povratne informacije daju da bi se ispunili administrativni zahtevi ili se potrebe nastavnika zaista uzimaju u obzir. Ipak, priznaje se poštovanje procedura i obezbeđivanje formalnih uslova da se povratne informacije pruže (biranje mentora, pravljenje nastavnog plana). Nastavnici, sa jedne strane, bivaju uzeti u obzir kao važni činiooci nastavnog procesa i izlazi se u susret njihovim potrebama za podrškom i supervizijom, dok, sa druge strane, same povratne informacije ne dovode do „opipljivih“ efekata (otpuštanja ili nagrađivanja nastavnika prema radnom učinku), što negativno utiče na njihovu motivaciju. Kod nastavnika početnika javlja se veći entuzijazam i pozitivan stav prema vrednosti dobijanja povratnih informacija, dok nastavnici sa dužim radnim stažom iskazuju skepticizam i sumnju u ove prakse.

Važno je uzeti u obzir i neka ograničenja ovog istraživanja, pre svega veliki broj varijabli koje su međusobno povezane i onemogućavaju jasnu interpretaciju. Takođe, ne mogu se donositi zaključci o uzročnoj povezanosti. Podaci korišćeni u analizama predstavljaju mere samoprocene, pa, kao i drugi podaci dobijeni ovim putem, nose rizik subjektivnosti. U Srbiji nije rađeno puno istraživanja o povratnim informacijama koje dobijaju nastavnici i stoga bi trebalo sprovesti dalja istraživanja na tu temu, da bi se rezultati dobijeni u ovom istraživanju potvrdili ili opovrgli, dodatno kontekstualizovali i produbili. Pre svega, potrebno je detaljnije se pozabaviti karakteristikama školskog okruženja koje utiču na efikasnost povratnih informacija, kao i na njihovu povezanost sa drugim aspektima nastavnog procesa (saradnjom sa kolegama, postignućem učenika).

Implikacije rezultata ovih analiza na pedagošku praksu tiču se, pre svega, očiglednog nezadovoljstva srpskih nastavnika slabom povezanošću povratnih informacija koje dobijaju o svom radu sa mogućnošću napredovanja u karijeri i nagrađivanjem uspešnih nastavnika. To je praksa koja bi trebalo da se promeni, mada takva situacija nije specifična samo za Srbiju, kao što se može zaključiti na osnovu rezultata istraživanja TALIS (OECD, 2014a). Takođe, potrebno je povezati povratne informacije date nastavnicima sa mogućnošću napredovanja u karijeri i upotrebiti ih za osmišljavanje individualnih planova karijernog napredovanja. Konačno, potrebno je obezbediti uslove koji pospešuju efikasnost primljenih povratnih informacija, u prvom redu povećati kvalitet saradnje nastavnika, stručnih saradnika, direktora i članova školske uprave. U celini gledano, da bi se iskoristio pun potencijal povratnih informacija koje mogu biti moćno pedagoško „oružje“, neophodno je osloboditi se administrativnog pristupa koji u njima vidi samo još jednu obavezu koju treba obaviti rutinski. Na taj način, omogućava se da se promena zaista odigra tamo gde i otpočinje – u učionici kao mestu gde se rađaju nove ideje i odigrava intenzivna razmena znanja.

Reference

- OECD (2009). *Creating Effective Teaching and Learning Environments: First results from TALIS*. Paris: OECD.
- OECD (2010). *TALIS 2008 Technical Report*. Paris: OECD.
- OECD (2011a). *Building a High-Quality Teaching Profession: Lessons from around the World*. Paris: OECD. Preuzeto sa <http://dx.doi.org/10.1787/9789264113046-en>
- OECD (2011b). *Nastavnici su bitni*. Paris: OECD.
- OECD (2013a). *Teachers for the 21st Century: Using Evaluation to Improve Teaching*. Paris: OECD
- OECD (2013b). *Teaching and Learning International Survey TALIS 2013: Conceptual Framework*. Paris: OECD
- OECD (2014a). *TALIS 2013 Results: An International Perspective on Teaching and Learning*. Paris: OECD. Preuzeto sa <http://dx.doi.org/10.1787/9789264196261-en>
- OECD (2014b). *TALIS 2013 Technical report*. Paris: OECD

Ivana Anđelković⁵

Group for children and youth "Indigo"
Niš, Serbia

Danijela S. Petrović⁶

University of Belgrade,
Faculty of Philosophy,
Department of Psychology
Belgrade, Serbia

OPINIONS OF TEACHERS IN SERBIA REGARDING PERFORMANCE FEEDBACK THEY RECEIVE: SECONDARY ANALYSES OF THE TALIS 2013 STUDY

Abstract

This paper deals with the opinions of Serbian teachers regarding characteristics of performance feedback they receive, as well as the differences which occur depending on how many years the teacher has worked and the field they teach in. The sample consists of 3857 teachers from 191 schools in Serbia, who participated in the TALIS 2013 research. The results show that 95% of teachers in Serbia receive some form of feedback, most often from the psychologist/pedagogue and the principal. Additionally, the most commonly used method for giving feedback is through class observation, while the most commonly evaluated area of the teachers' work is students' achievement. Differences regarding perception of received feedback exist between teachers who

---

⁵ Corresponding author email: timesofsnow@gmail.com

⁶ Corresponding author email: dspetrov@f.bg.ac.rs

are beginners and those with more experience. Feedback is more important for and has greater influence on the work of less experienced teachers than those with more experience who exhibit higher levels of scepticism and devaluation of importance of feedback. With regards to differences between teaching areas, it was established that teachers of religious and physical education receive the least feedback, which is additionally less diverse and detailed. However, they still express positive opinions about the practice and need of giving feedback, while the opposite is the case for teachers of foreign languages and literature. Based on the obtained results, we can conclude that feedback plays an important role in the teaching practice as well as class organization and that it influences the quality of teachers' performance, but that it is not always used adequately. In order to achieve its full effect it is necessary to increase its efficiency through adequate training of school specialists and principals for provision of feedback, utilization of different methods, inclusion of different areas of the teachers' work, introduction of certificates for teachers who achieve high, and sanctions for those who achieve low performance results.

Keywords: teachers, performance feedback, TALIS 2013 survey

Primljeno: 31. 05. 2018.

Primljena korekcija: 28. 07. 2018.

Prihvaćeno za objavljivanje: 01. 08. 2018.